

MECANISMUL EPIGRAMATIC

Dr. Elis RÂPEANU

S-au dat mai multe definiții epigramei, mai mult sau mai puțin cuprinzătoare, atât de specialiști, cât, mai ales, de oameni de (înaltă) cultură, dar nespecialiști în știința literaturii. Nu sunt de neglijat nici definițiile date, sub formă de catren, chiar de epigramași. **Mecanismul epigramatic** exprimă acea alunecare de idei, ingeniozitatea deturnării mesajului din preambul spre surpriza din final, adică spre **poantă**. Cu alte cuvinte, este **maieutica** („moșirea”) poantei. În termeni proprii teoriei literaturii, *epigrama este specia literară în mod preponderent lirică, exprimată în mod frecvent prin catren cu prozodie ce-i conferă calitatea de bijuterie literară, în interiorul căreia există un preambul, o tensiune/ciocnire de idei ce pregătesc finalul, numită mecanism epigramatic (maieutica poantei), cu o încheiere surprinzătoare, numită poantă*.

Mecanismul epigramatic este cel care conferă epigramei ingeniozitatea și ascuțimea la care se referă, printre alții, **Balthasar Gracián**. Se înțelege că *prozodia corectă* a catrenului, *mecanismul epigramatic* și *poanta* constituie cele trei condiții necesare și suficiente (cum ar spune un matematician) ale unei epigrame valoroase.

Prin mecanismul epigramatic concentrat într-un catren, la sfârșitul căruia realizează un „scăpărici”, epigrama se dovedește a fi un învingător în lupta de idei și cuvinte. Și, dacă nu există luptă de idei, ea o creează pentru ca, din preambul, să rezulte acel *blitz* numit poantă. Pentru că, așa cum scânteia nu apare decât prin ciocnirea a două cremene, sau prin alăturarea a două fire electrice de sarcini diferite, așa cum fulgerul nu se naște decât prin ciocnirea a doi nori de sarcini electrice opuse, tot astfel, „scăpărarea” epigramei nu se produce decât prin conținut diferit sau surprinzător de idei, prin antinomie reală sau aparentă, exprimată sau subînțeleasă. Poate de aceea, ca și sonetul care se clădește ca o casă – de jos în sus, după cum spunea **Lucian Blaga**, tot astfel se construiește și epigrama, pornind de la poantă. După ce a receptat ideea poantei, un epigramist versat, cu istețimea și arta ingeniozității care-l caracterizează, îi conferă contextul/ preambulul în care țese mecanismul epigramatic, adică ciocnirea planurilor de idei, de multe ori alunecare de pe planul concret pe cel abstract (sau invers). Cultivarea poantei este la fel de importantă ca forma catrenului, altfel poanta rămâne stingheră. Epigrama cere, deci, cizelare și recizelare, pentru că epigrama nu este un spasm spiritual.

După **Balthasar Gracián**, creațiile precum epigrama, sonetul, aforismul etc. trebuie să răspundă, în același timp, tripletei de noțiuni **ingeniozitate – concept - ascuțime**. (sp. „*Ingenio – concepto – agudeza*”), într-un proces generator de artă literară: „*produsul artistic este înțeles CA REZULTAT al acțiunii unei facultăți speciale, inventivitatea sau ingeniozitatea („ingenio”), ale cărei manevre și utilizări („arta de ingenio”) fac posibilă îngemănarea extremelor aparent ireconciliabile și dezvoltarea conceptelor („conceptos”) atât în domeniul cuvântului, cât și al discursului, ca rod al unei aluzii sau al unei expresii semnificative*” (**Balthasar Gracián**, „AGUDEZA Y ARTE DE INGENIO”, 1648, traducere în limba română de **Sorin Mărculescu** – „ASCUȚIMEA ȘI ARTA INGENIOZITĂȚII”, Ed. HUMANITAS, 1998, p.36).

Mulți au înțeles greșit afirmația lui **Nicolas Boileau** (1636-1711) din *Art Poétique, II*:

L'épigramme plus libre, est son tour plus borné

N'est souvent qu'un bon mot de deux rimes orné.

(Epigrama, în sens obișnuit, cu întorsătura ei restrânsă/ Nu e adesea decât o poantă împodobită cu două rime).

Or, teoreticianul francez se referă la „întorsătură”, precum și la „împodobire”. În plus, afirmă că epigrama apare *adesea* (deci nu întotdeauna, nefiind specificul ei), ca o poantă „împodobită” de două rime. Se sugerează, în felul acesta, situația în care e poanta *lipită* și nu rezultat al *întorsăturii*. De altfel, urmașul lui

LECȚIA DE EPIGRAMĂ

Boileau, maestrul epigramei **Lebrun**, supranumit **Lebrun-Pindare** (1729-1807) completează aserțiunea lui Boileau, punând în lumină ceea ce a sugerat, de fapt, criticul:

Le seul bon mot ne fait une épigramme

Il faut encore savoir la façonner

Avec adresse, en nuancer la tramme

Et le bon mot avec grâce amener.

(Poanta singură nu face o epigramă/ Trebuie să știi s-o cizelezi/ Cu iscusință să-i țevi urzeala/ Și vorba de duh s-o aduci din condei).

Se înțelege clar că epigrama nu este doar un catren cu prozodia corectă, având o poantă lipită la sfârșit. Dacă ingeniozitatea epigramistului nu motivează poanta, lipsește acea *așteptare* care dă strălucire surprizei din final. La realizarea acestui final contribuie întregul catren – cu aria semantică a cuvintelor (adesea în sens ambiguu), cu ingeniozitatea prezentării ideilor, care transformă *implicitul* în *explicit*.

Aceeași idee a fost subliniată și de **Gotthold Ephraim Lessing** (1729-1781) în tratatul „*Observații diverse despre EPIGRAMĂ și despre câțiva dintre cei mai renumiți epigramiști*” (1771), pornind în demonstrația sa de la **Marțial**: la acesta apare tensiunea subiectului epigramatic rezultat din **așteptare** și **înfăptuire** – două elemente ce intră în contradicție. Autorul tratatului consideră că această contradicție constituie trăsătura ce diferențiază epigrama de alte specii literare asemănătoare; dacă ea nu există, avem de-a face cu o fabulă, un apolog sau orice altceva, numai cu epigramă nu.

Sunt epigramiști sau autori de eseuri (articole, referate) privind epigrama, care insistă, în special, asupra poantei, puțini se opresc asupra **mecanismului epigramatic** care naște, de fapt, poanta, ce-i asigură catrenului statutul de epigramă. Tocmai această structură stă la baza denumirii de i stil epigramatici, cu referire la stilul comparabil cu cel al epigramei. De la acest specific decurge, de altfel, și expresia *gen epigramatic*, confundat de mulți cu *specia literară* care definește epigrama.

Ideea tensiunii care se acumulează în preambulul poantei e sugerată, la modul epigramatic, de mulți epigramiști, printre care **Al. Clenciu** (1913-2000):

DEFINIȚIA EPIGRAMEI

Trei versuri lin coboară panta

Arzând mocnit, ca un fitil,

Spre-ncărcătura de trotil

Din care bubui-va poanta.

La citirea unei epigrame lipsite de mecanism epigramatic, **Mircea Eugeniu Crin** (vol. „IN LUMEA EPIGRAMEI”, 1988, p. 105) își exprimă nedumerirea:

O întrebare s-a stârnit

Precum un foșnet de năframă,

Căci lucrul nu e lămurit:

Catren a fost sau epigramă?

Pentru a înțelege „pe viu” acest aspect, adică maieutica poantei – condiție *sine qua non* a unei epigrame reușite, vom da două exemple – două epigrame cu similitudini flagrante – una (probabil cea inspirată din celalaltă) cu poanta „lipită” și cea originală, cu poanta motivată. În 1995, **Ionel Socobeanu**, care-și propulsează vanitatea pe coperta intitulată „*EPIGRAMA și catrene cu tâlc*” (Copyright, Ed. Eficient), fără vreun semn al diferenței acestora, publică și următorul catren (p. 87):

LA EXAMEN, CA LA BISERICĂ

La examen nu e greu

„Prof-”ul agitat, cu zel,

Când mă-ntreabă, mă-nchin eu,

Când răspund, se-nchină el.

LECȚIA DE EPIGRAMĂ

Se vede că, așa cum spune **Naum Smarandache** într-o epigramă, muza a luat poanta lui **Virgiliu Șchiopescu** și a pus-o în călimara lui **Socobeanu**. Iată epigrama cu poanta motivată, a lui **Șchiopescu**:

EXAMENUL UNUI STUDENT SLAB

E o slujbă ce-ntr-un fel

Convertește și-un ateu:

Când l-întreb, se-nchină el,

Când răspunde, mă-nchin eu.

Încă din primul vers, autorul atrage atenția cititorului prin cuvântul *slujbă*, care poate însemna *serviciu/ funcție/ post* ocupat de cineva, dar și *slujbă bisericască*, serviciu religios conform canoanelor bisericesti; vine apoi versul doi din care ne lămurim că autorul vizează sfera religioasă, fiind vorba de convertirea unui ateu. Legătura care se face între examenul unui student și slujba din biserică intensifică curiozitatea cititorului, care e satisfăcută de cele două versuri bine realizate prin simetria lor, care se referă la închinare – gestul prin care se face semnul crucii, dar nu pentru ca preopinenții să-și exprime credința, ci mirarea în fața unor lucrurinecunoscute, nemaîntâlnite.

Din aceste exemple se înțelege că la realizarea finalului contribuie tot ce se află deasupra poantei – aria semantică a cuvintelor și expresiilor folosite cu scopul de a declanșa tensiunea ce se descarcă în poantă. Sunt nenumărate strategii prin care epigramistul realizează urzeala poantei. De cele mai multe ori, *limbajul*, dublat de *o structură sintactică* adecvată (adversative, concluzive, concesive, temporale etc.), dar și de *semne ortografice* care incită curiozitatea, cum ar fi două puncte [:] sau punct și virgulă [:] (niciodată punct), îl ajută pe autor să îndeplinească această cerință. La aceasta se adaugă și jocul de cuvinte care nu se oprește la „coaja cuvântului”, cum spunea **Balthasar Gracián**. Iată un exemplu în care autorul **Vasile Til Blidaru** schimbă direcția semnificantului:

IMPERIUL

Un uriaș mereu la pândă

Ce se gândește, când e-nfrânt,

Să-și lingă rana sângerândă

Cu-o nouă limbă de pământ.

Este sugerată imaginea unui animal uriaș care e înfrânt, e rănit și-și linge rana cu limba corespunzătoare dimensiunilor sale, dar, la sfârșitul versului ultim, poanta surprinzătoare ne întoarce la ideea de imperiu care, la puterea lui, nu poate fi decât acaparator și limba cu care-și linge rana vremelnică e, de fapt, un nou teritoriu, o „limbă de pământ”.

În concluzie, în căutarea cadrului potrivit, a „cutiei de rezonanță”, pentru poantă, epigramistul face nenumărate conexiuni logice, peregrinează prin teritoriile limbii române pentru a găsi cuvântul (expresia) potrivit (potrivită), care să îngemăneze, în gând, ideea cu meșteșugul versificației. Epigrama nu reprezintă un refugiu, ci o șansă care propulsează spiritul autorului, îl menține în formă, îi conferă echilibru interior și, la vârsta senectuții, îi menține imperiul lucidității.